

KNIHA O MARXISTICKEJ TEÓRII POZNANIA

(I. D. Andrejev, Osnovy teorii poznania, Moskva 1959, strán 358)

Špeciálna kniha, ktorá by podala sústavný výklad teórie poznania dialektického materializmu na úrovni zodpovedajúcej dnešnému stavu tejto disciplíny, je skutočne viac než potrebná. Recenzovaná práca I. D. Andrejeva je pokusom o takéto spracovanie. A povedzme hneď úvodom, že pokusom nie celkom uspokojujúcim, napriek zjavnému autorovmu úsiliu zhrnúť, široko materiállove podložiť a dôsledne logicky spracovať základné výdobytky marxistickej gnozeológie.

Autor si prácu rozvrhol do šiestich kapitol. V prvej načrtáva základné etapy vývinu teórie poznania, v druhej sa zaoberá vzťahom poznania k hmote, v tretej a štvrtej analyzuje proces poznania, predmetom piatej je problematika pravdivosti poznania a v šiestej rieši problém kritéria pravdivosti. Ako vidno z tohto prehľadu, predstavuje kniha ucelený výklad problematiky teórie poznania, a to i napriek tomu, že autor nevenoval zvláštnu kapitolu problému poznateľnosti sveta, ktorý rieši príležitostne v súvislosti s inými otázkami. Kapitoly sú členené do menších celkov, čo zvyšuje prehľadnosť knihy.

Skôr než si všimneme bližšie jednotlivé kapitoly, treba poukázať na to, že kniha ako celok pôsobí dojemom, akoby si autor nebol dobre ujasnil, čo ňou sleduje, komu ju adresuje. Ani v úvode ani inde sa nehovorí, či kniha je pokusom o výklad teórie poznania učebnicového charakteru (pre vysokoškolských študentov a iných záujemcov napr. pre krúžky stranického školenia a pod.), alebo či je adresovaná predovšetkým odborníkom filozofom a odborníkom z jednotlivých špeciálnych vied, zaujímavých sa o gnozeologickú problematiku. Ak išlo autorovi o knihu učebnicového charakteru, tak vcelku splňuje poslanie, i keď jej možno v tomto prípade vytknúť nedostatok prehľadnosti, una-

vujúce opakovanie miesta jasnejšieho vyzdvihnutia toho podstatného a iné drobnejšie nedostatky. V druhom prípade za najväčší nedostatok knihy možno označiť príliš tradičný, neobjavný (a pritom zbytočne rozvláchny) výklad niektorých otázok, pomerne malý počet novonastolených problémov a pokusov o hľadanie nových aspektov a súvislostí, ktoré by pomohli pokročiť ďalej v riešení základných problémov teórie poznania a prispeli tak aj k prehĺbeniu metodologickej pomoci filozofie špeciálnym vedám. Kniha ostáva niekde v prostriedku medzi týmito dvoma hľadiskami, tvorí ich syntézu, ktorá však nie je dost organická.

Zároveň s týmito kritickými pripomienkami treba už v úvode poukázať aj na hlavné kladné stránky recenzovanej knihy. Je to predovšetkým prístupnosť autorovho výkladu problematiky aj pre filozoficky menej vzdelaného čitateľa (a to bez zníženia náročnosti), založená hlavne na bohatom registri vhodných a nových príkladov z vied, ako aj skutočne zaujímavých a dobre volených príkladov z ekonomickej a politickej oblasti a z praxe KSSS. Zaujímavá je tiež kritika názorov niektorých súčasných buržoázných filozofov na jednotlivé problémy poznania a nakoniec niektoré podnetné poukazy na nové problémy a hľadiská, na ktoré na príslušnom mieste upozorníme.

*

Náčrtu vývinu teórie poznania v predmarxistickom období, ako ho Andrejev podáva v 1. kapitole, chýba jasnejšia koncepcia. Koniec koncov neukazuje vnútornú logiku vývinu názorov na proces poznania, ale len na niektorých predstaviteľoch staršej filozofie dokumentuje historickú obmedzenosť, prípadne nedostatky idealistického vysvetľovania problémov spojených s poznaním. V ďalších kapitolách sa na-

chádzajú taktiež historické exkurzy, čo vedie k zbytočnej duplicitě (napr. pri probléme racionalizmu a empirizmu a pod.). Pritom autor sa dopúšťa zjednodušovania problematiky, ako napr. pri pertraktovaní Sokratových názorov na poznanie, kde nedoceňuje Sokratovu zásluhu na spresnení a prehĺbení chápania pojmov a pojmotvornej činnosti, alebo pri opisovaní názorov francúzskych materialistov, kde zanedbáva dôležité názorové rozdiely medzi nimi a bez poznámky hovorí o nich ako o jednotnej skupine a podobne. K takémuto zjednodušovaniu viedla autora iste snaha po stručnosti, ale v tomto prípade by bolo bývalo vhodnejšie obmedziť úvod len na logicky zhustený náčrt základných tendencií vo vysvetľovaní procesu poznania a jednotlivé osobnosti a ich závažné názory analyzovať v rámci konkrétnych problémov, ako to na niektorých miestach i robí. Prinieslo by to viac úžitku tak pre pochopenie významu týchto osobností v dejinách filozofie, ako aj dosahu ich riešenia toho-ktorého problému pre dnešné jeho chápanie.

I. D. Andrejev uzatvára prehľad vývinu teórie poznania v predmarxistickom období týmto konštatovaním: „Základná ohraničenosť predmarxistickej gnozeológie spočíva práve v tom, že jej predstavitelia nechápali celú zložitú, ohromnú mnohotvárnosť, protirečivý charakter poznania, jeho hlbokú dialektickú podstatu. Neboli schopní chápať odrážanie materiálneho sveta človekom ako proces.“ (58) Avšak spomínané nedostatky koncepcie v prehľade vývinu gnozeológie neumožňujú čitateľovi v plnej hĺbke pochopiť tento záver a zároveň úzku spojitosť marxistickej gnozeológie s celým historickým vývinom tejto oblasti filozofie. Z tohto hľadiska najlepšie je spracovaná časť o nemeckej klasickej filozofii.

Na konci kapitoly sa široko zaoberá problémom jednoty dialektiky, logiky a teórie poznania, pričom za východisko dôkazu tejto jednoty mu slúži predovšetkým princíp jednoty historického a logického v procese poznania.

Druhá kapitola pojednáva o poznaní ako odraze materiálneho sveta. Autor vychádza zo základnej filozofickej otázky (a to problému prvotnosti) a ukazuje, že „materialistické riešenie základnej filozofickej otázky tvorí základ teórie poznania dialektického materializmu“ (86). Hoci základným problémom tejto kapitoly je problém odrazu, nenachádzame tu hlbšiu a sústavnejšiu logickú analýzu pojmu odrazu a jasný pokus o jeho vymedzenie. Autor neukazuje presne, čo pod týmto pojmom chápe.

Na str. 90 hovorí o „vlastnosti odrazu, ktorá prislúcha všetkej hmote“ bez akéhokoľvek ďalšieho komentára k tejto otázke. Nazdávame sa, že v knihe takého charakteru je nevyhnutné reagovať na čerstvo sa vynorivšie názory, prip. námietky, tak konkrétne v súvislosti s tézou o všeobecnosti vlastnosti odrazu (prof. Polikarov a iní). V ďalšom sa Andrejev zaoberá iba odrazom v živých organizmoch, a tak téza zo str. 90 má hodnotu púheho tvrdenia.

Zaujímavý je v tejto kapitole rozbor problému myslenia u najvyšších živočíchov, otázka odlišnosti prvej signálnej sústavy u zvierat a u človeka a celá tretia časť druhej kapitoly, zaoberajúca sa hlavne otázkou zákonitosti materiálneho sveta a jej významu pre poznanie. Škoda len, že sa, ako aj niektoré iné časti knihy, rozmeľňuje mnohovravnosťou, ktorá vedie k zbytočnému viacnásobnému opakovaniu tej istej myšlienky. (Napr. myšlienka o tom, že zákony vedy sú odrazom objektívnych zákonov prírody sa takmer doslovne opakuje na str. 105, 109 a 110.)

Tretia kapitola je venovaná rozboru empirického stupňa poznania, pričom sa tu poukazuje vo zvláštnych oddieloch na význam praxe ako východiska poznania a na jednotu empirického a racionálneho stupňa poznania. Úzko s ňou súvisí štvrtá kapitola práce, predmetom ktorej je racionálny stupeň poznania, jeho formy, problém jednoty jedinečného a všeobecného, abstraktného a konkrétneho, historického a logického, ako aj úloha jazyka v poznaní. V súvislosti s otázkou dialektiky konkrétneho a abstraktného kritizuje autor koncepciu E. V. Iljenkova, publikovanú vo Voprosch filozofii (1955, č. 1.). Táto koncepcia, poznamenaná hegelovstvom, vychádza z precenenia významu abstraktného v poznaní, vidiac v ňom východisko vedeckého spôsobu myslenia. V dôsledku toho Iljenkov považuje konkrétne za „výsledok teoretického štúdia predmetu“, čím, pravda, dochádza k tomu, ako správne poznamenáva Andrejev, že „potom konkrétnosť a bezprostredne zmyslový obraz sa javia úplne rozličnými vecami“ (212). Andrejev ukazuje, ako jednostrannosť Iljenkovovho pohľadu, jeho vytrhnutie a precenenie jednej stránky, jedného smeru v poznaní (od abstraktného ku konkrétne) vedie k idealistickým tendenciám v gnozeológii.

Pokiaľ ide o princíp jednoty historického a logického v poznaní, vidí autor jeho podstatu v tom, že „proces logického, teoretického poznania toho, či onoho predmetu spravidla prebieha v takom istom slede, v akom sa usku-

točoval proces historického vývinu tohto predmetu. Čím sa začala história skúmaného predmetu, tým sa musí začať i jeho poznanie“ (63). Samozrejme, že toto všeobecné a zjednodušené pravidlo, ako sme ho odcitovali, vyžaduje pri konkrétnejšej aplikácii značné opravy. Autor neskôr ukazuje, že „logický postup vedeckého poznania zďaleka nie vždy musí slepo nasledovať historický vývin skúmaného javu a kopírovať ho“. Dokonca „logický postup vedcových myšlienok môže mať priamo opačný smer ako historický vývin skúmaného objektu. To sa vysvetľuje tým, že logické poznanie neopakuje doslova historický postup vývinu, ale reprodukuje ho v zovšeobecnenej „opravenej“ podobe“ (219). Domnievame sa, že autor sa mal vyvarovať takýchto dodatočných opráv, ktoré navodzujú zdanie nejasnosti tam, kde ich niet, pretože pre logický postup poznania (a to bolo treba jasne povedať už na začiatku úvah) je práve tak príznačné, že rešpektuje a svojím spôsobom znovu prekonáva historický vývin objektu ako to, že to zároveň robí i v zovšeobecnenej a „vylepšenej“ podobe. Iba súčasné uznanie oboch týchto stránok môže dať správnu predstavu o logickom postupe poznania a jeho spojitosti s historickým vývinom predmetu, a to aj v tom prípade, keď ide len o predbežnú predstavu.

Dve posledné kapitoly riešia rôzne problémy marxistickej teórie pravdy a jej kritéria. Oddiely venované otázke pravdivosti v spojitosti s formami myslenia, otázke logického dôkazu, ako aj tzv. formálnemu a materiálnemu kritériu pravdivosti patria k najlepším a najpodnetnejším častiam knihy. Andrejev polemizuje s názormi, ktoré sa snažia dokázať, že o pravdivosti môžeme hovoriť iba pri súdoch a úsudkoch. Poukazuje na marxistické chápanie pojmu ako relatívneho záveru poznania objektívnej reality, a to poznania práve jej podstatných stránok a uzatvára, že pravdivosť treba plne vzťahovať aj na pojem. Zároveň s tým tvrdí, že je „nevyhnutné stavať otázku o pravdivosti pocitov, vnemov a predstáv“ (292), ale s touto otázkou sa bližšie nezaobrá, obmedzujúc sa iba na tvrdenie, že týmto smyslovým formám poznania treba tiež priznať vlastnosť pravdivosti (nepravdivosti), pretože tu ide tak isto ako u pojmu (súdu atď.) o odraz vonkajšej reality. Tento názor by mohol vyvolať niektoré námietky, a preto je škoda, že autor mu nevenoval viacej miesta. Skrytý poukaz na analogičnosť dôkazu posledného tvrdenia s dôkazom o pravdivosti pojmu nemôže čitateľa plne uspokojiť

vzhľadom na špecifickosť empirického stupňa poznania.

V časti o logickom dôkaze autor poukazuje na to, že „v logickom dôkaze hlavnú úlohu tiež hrá kritérium praxe, ktorá tu však vystupuje nie bezprostredne, ale sprostredkovanú“ (319). V jednej z ďalších častí poslednej kapitoly, rozvíjajúce svoje myšlienky o logickom dôkaze, ukazuje neutržateľnosť tvrdenia, že existujú dve samostatné kritéria pravdivosti: formálne a materiálne. Svoju argumentáciu proti osamostatňovaniu a preceňovaniu (mohli by sme povedať aj absolutizácii) formálneho kritéria zhrňuje takto: „Je známe, že nie hocaké súdy (včítane pravdivých) možno spojiť v úsudku, aby sme obdržali pravdivé závery. Nato, aby sme dostali z pravdivých premis pravdivý záver, je nevyhnutné, aby medzi týmito premisami existoval logický vzťah. Ale existencia či neexistencia logického vzťahu medzi súdmi a pojmi je určená existenciou alebo neexistenciou reálnych vzťahov medzi vecami, javmi, odrazenými v daných pojmoch a súdoch“ (334).

Škoda len, že aj v týchto častiach knihy sa vyskytujú časté opakovania, citátové argumenty a nepresnosti. Zvlášť závažnej nepresnosti sa dopustil autor pri vymedzení pojmov absolútnej a relatívnej pravdy na str. 250—251 a 263. Na str. 251 hovorí o relatívnej pravde, že táto „v podstate správne odráža javy objektívnej skutočnosti, no v procese vývinu vedy a spoločenskej praxe sa neustále spresňuje, konkretizuje a prehľbuje“, zatiaľčo absolútnu pravdu chápe ako „takú objektívnu pravdu, ktorá obsahuje v sebe úplné a všestranné poznanie podstaty predmetov a javov materiálneho sveta.“ No na str. 263 zrazu tvrdí, že „každá skutočne vedecká pravda je zároveň i absolútnou pravdou, nakoľko v podstate správne (!) odráža určitú stránku objektívneho sveta, i pravdou relatívnou, nakoľko odráža túto stránku objektívnej skutočnosti čiastočne, neúplne, približne.“ Táto pojmová nejasnosť a nepresnosť iste nezvyšuje hodnotu knihy, ale zároveň hádam aj upozorňuje, že presné určenie pojmov absolútnej a relatívnej pravdy nie je vôbec takou jednoduchou záležitosťou, ako sa to obyčajne chápe. (Treba poznamenať, že Andrejev, ktorý citované tézy prebral doslova zo svojich starších prác, vôbec nerešpektoval a neakceptoval pripomienky, ktoré mu v tomto smere adresovali recenzenti Archangelskij a Gavrilov vo Voprosch filozofii ešte v r. 1955, č. 1, 161.)

Sme toho názoru, že neobstojí ani jednostranné tvrdenie autora, že „logistika je potrebná novopozitivistom preto, aby dodali svojej filozofii vedeckú formu a za matematickými formulami, v hĺbkinách symboliky skryli jej reakčnú podstatu“ (267). Spojitosť novopozitivismu a logistiky má hlbšie aj gnozeologické korene a zjednodušenie nepomôže pri jeho kritike.

*

V tejto recenzii sme si nepostavili za cieľ sústavný rozbor Andrejevej knihy, pretože vzhľadom na šírku jej problematiky by si to vyžadovalo viac miesta. Išlo nám len o to, ukázať celkový charakter recenzovanej knihy, jej hlavné klady a nedostatky a na vybraných problémoch dokresliť túto charakteristiku. Záverom treba povedať, že napriek nedostatkom formálneho charakteru a pojmovej nepresnosti a niektorých, podľa nášho názoru, nedomyselných problémov, kniha I. D. Andrejeva je cenná v prvom rade ako sústavný výklad problémov marxistickej gnozeológie. Opakovanie v texte, časté a nie vždy potrebné citáty atď. sú do určitej miery podmienené práve týmto syntetizujúcim zámerom autora. Pre filozofa najzaujímavejšie sú však tie časti, kde autor polemizuje s názormi sovietskych i buržoáznych filozofov, kde sa zaoberá niektorými málo skúmanými otázkami gnozeológie, i keď týchto miest, ako sme povedali úvodom, mohlo byť podstatne viac. Škoda, že sa autor nepodujal na podrobnejšie vysvetlenie, a hlavne logický rozbor samotného pojmu poznania, pojmu myslenia, že obišiel problém možnosti účinného vedeckého predvídania, ktorý nadhodil v úvode, že podrobnejšie nerozanalyzoval pojem odrazu a podobne. No napriek tomu kniha I. D. Andrejeva dobre poslúži ako základná učebnica teórie poznania a východisko pre ďalšiu prácu na problematike marxistickej gnozeológie.

Milan Zigo

Karel Berka, *K dějinám výrokové logiky v antice*. Rozpravy ČSAV, Praha 1959, strán 102.

Karel Berka, známy vedecký pracovník v oblasti dejín logiky, najmä antickej, vydal v Rozpravách ČSAV po niekoľkých štúdiách z oblasti antickej logiky svoju väčšiu prácu pod názvom *K dějinám výrokové logiky v antice*.

V stručnom úvode (3—4) konštatuje Berka dva základné nedostatky v prácach súčasných buržoáznych historikov logiky, a to 1. vývoj logiky sa skúma izolovane od spoločensko-hospodárskych podmienok, neskúmajú sa príčiny a podmienky jej vzniku ani jej vzťah k antickej vede a filozofii vôbec a 2. nesprávne sa vnaša do antickej logiky súčasná logická problematika. Na druhej strane však Berka pokladá za veľmi vhodné a užitočné používanie výrazových prostriedkov modernej logiky pri štúdiu dejín logiky s tým správnym pripomenutím, že si musíme byť vedomí dosahu a miery jej aplikovateľnosti.

Berkova práca si teda kladie za cieľ odstrániť oba uvedené nedostatky a podať tak vedecky správny pohľad na vývoj antickej výrokovkej logiky.

A tak v I. časti všíma si Berka historické podmienky vzniku a vývoja výrokovkej logiky, pričom v 1. kap. preberá vznik výrokovkej logiky, kým predmetom 2. kap. je jej vývoj. Po stručnom načrtnutí špecifických historicko-spoločenských podmienok v období helenizmu, do ktorého spadá vlastný rozvoj antickej výrokovkej logiky, t. j. stoickej logiky, zisťuje najprv hlavné vonkajšie podmienky, za ktorých vyrástla výroková logika. Zisťuje tu ako bezprostredne najväčší vplyv medicíny, ktorá ako prvá z vied sa orientovala na zisťovanie vzájomných súvislostí javov, potom gramatiky a teoretickej jazykovedy vôbec a konečne matematiky a geometrie. Z vnútorných podmienok je to predovšetkým skutočnosť, že práve v období helenizmu sa vykryštalizovali všetky podstatné podmienky ovplyvňujúce výrokovú logiku do tej miery, že bolo potrebné vytvoriť taký logický systém, ktorý by mohol slúžiť novým, vývoje vyšším požiadavkám vedy a potrebám nového vedeckého spôsobu myslenia (11). Významný vnútorný podnet k výrokovkej logike stoikov treba konečne vidieť aj v ich svetovom názore.

S prechodom stoicismu do rímskej kultúry zastavuje sa ďalší vývoj stoickej logiky. Prívrženci tzv. rímskej stoy zameriavali sa totiž predovšetkým na etiku. Až v II. stor. n. l. v Galenovi, predstavujúcom vrchol antickej lekárskej vedy, nachádzame významného predstaviteľa výrokovkej logiky. Posledným jej predstaviteľom už na rozhraní staroveku a stredoveku je Boethius.

V II. časti sa zaoberá Berka predchodcami výrokovkej logiky stoikov. Jej počiatky zisťuje u megarikov (1. kap.), a to u Diodora Krona